
Jan Szczepański

(13. 9. 1913 – 16. 4. 2004)

Smrtí Jana Szczepańskiego odchází poslední vynikající reprezentant té významné skupiny polských sociologů, kteří zahájili svou vědeckou a pedagogickou činnost mezi první a druhou světovou válkou a kteří se výrazně podíleli na obnově sociologické práce v prvních poválečných letech i po období institucionální likvidace sociologické činnosti v Polsku mezi léty 1950–1955. Této skupině patří nedocenitelná zásluha, že jednotliví její příslušníci, byť různými způsoby, na různých místech organizační struktury sociologické práce, z různých teoretických i metodologických pozic i s různou mírou vlivu uchovávali kontinuitu mezi duchem a cennými výsledky předválečné polské sociologie a mezi jejím rozmachem v druhé polovině 20. století. Právě splnění této role se výrazně zasloužilo o to, že polská sociologie ve svém hlavním proudu v posledních padesáti letech i v podmínkách politicky často nepříznivých a svízelných prakticky nikdy neopustila meze „normální vědy“ a i po institucionální stránce se neustále úspěšně rozvíjela.

Jan Szczepański patřil v této skupině k nejmladším, neboť ukončil studia sociologie a filozofie na Poznaňské univerzitě v roce 1936. V letech 1937–1939 pracoval ve Státním ústavu vesnické kultury, jehož ředitelem byl další klíčový představitel zmíněné skupiny, o devět let starší J. Chałasiński. Těsně před přepadením Polska, roku 1939, obhájil Szczepański na uvedené univerzitě pod vedením Floriana Znanieckiego doktorskou práci *Pojem prostředí v sociologii vesnice*. Szczepański byl posledním Znanieckiego doktorandem v Polsku. Jeho učitel posléze natrvalo emigroval do USA. Několik měsíců pak Szczepański působil jako odborný asistent Poznaňské univerzity. Tuto činnost však ukončila druhá světová válka. Szczepański byl mobilizován do vojska a po okupaci Polska pracoval jako dělník, v letech 1941–1945 na nucených pracích v německých továrnách. Ve válečných letech bylo nenávratně zničeno několik jeho vědeckých textů připravených do tisku.

Bezprostředně po válce se podílel spolu s J. Chałasińským, S. Ossowským a dalšími na obnově vědeckých i pedagogických institucí v Lodži, která se tehdy na určitou dobu stala nejvýznamnějším centrem sociologické práce v Polsku. Byl zde znovu založen Polský sociologický institut, začal opět vycházet časopis *Przegląd Socjologiczny* a byla zahájena výuka sociologie na Lodžské univerzitě. Ta se na několik let stala Szczepańskiego hlavním působištěm. Roku 1949 se zde habilitoval na základě práce *Zjišťování sociálních faktů v sociologii a v sociální psychologii*. V letech 1952–1956 byl jejím rektorem. V letech 1955–1961 byl vedoucím katedry sociologie II, v letech 1961–1970 katedry sociologie průmyslu. Od roku 1955 začal souběžně působit i ve Filozofickém a sociologickém ústavu Polské akademie věd ve Varšavě, kam postupně přenesl těžiště své práce. Roku 1961 se stal zástupcem jeho ředitele a od roku 1968 do roku 1976 byl jeho ředitelem. Roku 1962 byl jmenován profesorem. V roce 1964 byl zvolen členem-korespondentem Polské akademie věd a roku 1970 jejím řádným členem. V letech 1972–1980 byl jejím místopředsedou.

Vynikající vědecká, pedagogická i organizační činnost prof. Szczepańskiego měla značný mezinárodní ohlas. Oceněním místa polské sociologie ve světové sociologii i nejvyšším oceněním Szczepańskiego práce i osobnosti internacionální sociologickou veřejností bylo jeho zvolení prezidentem Mezinárodní sociologické asociace pro léta 1966–1970 na světovém sociologickém kongresu v Evianu. Szczepański byl rovněž mj. čestným doktorem univerzity René Descarta v Paříži a brněnské univerzity, jakož i čestným členem *American Academy of Arts and Sciences*, Finské akademie věd a *National Academy of Education* v USA. Byl nositelem několika vysokých polských vyznamenání a obdržel rovněž řád *Commandor of the British Empire*.

Prof. Szczepański byl velmi dobře znám i u nás, jak svými díly, tak i osobně, neboť naši republiku několikrát navštívil a měl s českými i slovenským sociology řadu plodných diskusí. Roku 1966 vyšly v českém překladu jeho *Základní sociologické pojmy*, jež sloužily mnoho let jako vhodná učebnice obecné sociologie, rok nato vyšel slovenský překlad díla *Sociologie. Vývoj problematiky a metod*, jež se okamžitě stalo vyhledávanou příručkou dějin sociologie, a roku 1968 *Spektrum společnosti*, což byl český překlad knihy, která v Polsku vyšla pod názvem *Otázky soudobé sociologie* a ukazovala, jak fungují vnitřní mechanismy některých důležitých procesů, jež probíhají v moderních společnostech a budí všeobecný zájem. I tato kniha se u nás setkala s pozitivním ohlasem a byla rychle rozebrána.

Ve dnech 22.–26. listopadu 1966 se Szczepański ve Špindlerově Mlýně zúčastnil 1. celostátní porady čs. sociologů, kde jako nově zvolený prezident Mezinárodní sociologické asociace promluvil o jejích úkolech i o možnostech aktivní účasti naší sociologie na její práci. Byl zde jedním z nejvýznamnějších zahraničních hostů a jeho diskusní příspěvky, zejména ty, které se týkaly problematiky sociologické teorie, patřily k nejvýznamnějším a nejvíce sledovaným. Řadu dotazů zaměřených na pojetí marxistické sociologie a na vztah sociologického výzkumu ke společenské praxi zodpověděl i na závěrečné tiskové konferenci.

Ve dnech 10.–13. ledna 1967 stál v čele vysoce reprezentativní osmnáctičlenné polské delegace, která se zúčastnila prvního setkání čs. a polských sociologů ve Smolenicích. Na plenárním zasedání zde přednesl všestranně informativní a metodologicky i teoreticky bohatý referát *Problémy rozvoje současné světové sociologie*.

Dne 4. května 1967 byl na 2. valném shromáždění Čs. sociologické společnosti vůbec jako první zvolen jejím čestným členem. Při této příležitosti pohovořil o dosavadní spolupráci sociologů obou našich zemí, o jejím významu a perspektivách.

Velice obsáhlý referát přednesl na setkání polských a čs. sociologů v Jablonné u Varšavy v dubnu 1973. Zabýval se v něm výčtem základních otázek, jimž se tehdy jako klíčovými polští sociologové věnovali. Šlo o problematiku spotřebních vzorů a hodnotových systémů polské společnosti, její sociální struktury, struktur řízení a vedení ekonomiky a institucí, jež s ekonomickým životem souvisejí, dále o problematiku kultury, práce a průmyslu, výchovy mládeže a školské reformy, územního plánování, rozvoje velkých měst a sociálních prognóz. V závěru věnoval pozornost rovněž metodologickým aspektům výzkumů v těchto oblastech.

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že kontakty našich sociologů s prof. Szczepańským byly nejintenzivnější v druhé polovině šedesátých let, tedy v období, kdy se

česká a slovenská sociologie nově konstituovala a nadějně rozvíjela. Spolupráce s polskými sociology byla tehdy pro nás z mnoha důvodů značným přínosem. Negativní zlom ve všech oblastech sociologické práce nastal s nástupem tzv. normalizace. Destrukce sociologických institucí i jejich personálního složení záporně poznamenala rovněž vztahy s polskými sociology. Zmíněné setkání v roce 1973 bylo patrně vyvoláno spíše vnějšími a formálními okolnostmi než skutečným zájmem z naší strany. Šlo totiž o to, že se na něm domluvily obě delegace již ve Smolenicích, mělo k němu dojít už v roce 1969 a noví vedoucí činitelé naší sociologie nemohli do nekonečna polské pozvání odmítat. Je ovšem dosti charakteristické, že další setkání obdobného druhu se již nikdy později neuskutečnilo, přestože původně mělo jít o akce pravidelně se opakující.

Obavy čs. „ochránců čistoty marxismu“ z polské sociologie i jejich nedůvěra k většině jejích představitelů v 70. a 80. letech měly jasné příčiny. Polská sociologie se i v tomto období vyznačovala teoretickým a metodologickým pluralismem, přestovala živé kontakty se západními sociology a díky svým výzkumům dospívala často k velmi kritickým závěrům týkajícím se fungování společností státního socialismu. To všechno se směrodatným představitelům našich společenských věd jevilo nejen jako nepřijatelné, ale dokonce i politicky velmi nebezpečné. Nelze se tudíž divit, že každá snaha o překlad a vydání díla některého z polských sociologů narážela na značný odpor a neuvěřitelné překážky. To se posléze týkalo dokonce i úsilí o jejich pouhé recenzování např. v *Sociologickém časopise*. Tím je rovněž vysvětlitelná ona nápadná disproporce mezi kontakty s J. Szczepańským a vydáváním jeho prací u nás před rokem 1969 a po něm.

Szczepańského knižní a časopisecká tvorba je nesmírně rozsáhlá (čítá přes 1500 prací), tematicky velice diferencovaná a obsahově neobyčejně bohatá a hluboká. Není snadné ji synteticky charakterizovat. Podle výstižného vyjádření J. Szackého z roku 1995 je Szczepański „v jistém smyslu nesporně pokračovatelem Znani-
eckého humanistické sociologie, zároveň však překvapuje jeho otevřenost jiným koncepcím. Zdá se, že je to sociolog, jehož východiskem není ani tak určitá teorie nebo metodologie, ale touha co nejlépe poznat probíhající společenské změny. Aby dosáhl tohoto cíle, je připraven vzdát se doktrinní důslednosti a odvolávat se současně na různé zdroje teoretické inspirace nebo prostě na zdravý rozum, pokud tím dosáhne konzistentní interpretace empirických dat, přesvědčivého pojetí zkoumaných jevů a formulace praktických direktiv slibujících úspěch“.¹

Žánrově lze Szczepańského tvorbu rozdělit do tří skupin: 1. vědecká díla a odborné příručky, 2. filozoficko-sociologické eseje a 3. kulturně-politická publicistika. Z tematického hlediska v ní můžeme rozlišit tyto hlavní okruhy:

¹ Szacki, Jerzy (ed.) 1995. *Sto lat socjologii polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, p. 900.

1. *Práce z dějin sociologického myšlení*, reprezentované zejména díly *Pozitivismus a sociologie Augusta Comta* (1951), *Buržoazní sociologické doktríny XIX. a XX. století* (1953) a nejvýrazněji příručkou *Sociologie. Vývoj problematiky a metod* (1961, 1967, 1968). Ve své badatelské činnosti považoval však Szczepański tuto tematickou oblast spíše za okrajovou a věnoval se jí v letech, kdy orientace na dějiny sociologického myšlení byla jediným možným způsobem, jak si ve vědecké a pedagogické činnosti uchovat kontakt se sociologickou problematikou. Svědčí o tom jeho slova z předmluvy k 2. vydání zmíněné učebnice: „Nejsem historikem sociologie a nezabývám se badáním v této oblasti. A tak po napsání knihy, když jsem přestal přednášet dějiny sociálního myšlení a přešel k výzkumům přeměn soudobé polské společnosti, jsem se k historickým otázkám už nevracel. I když kniha byla velmi rychle rozebrána a nakladatelství naléhalo, abych souhlasil s druhým vydáním, nemohl jsem se rozhodnout k tomu, abych text k novému vydání připravil. Dobře jsem si uvědomoval jeho nedostatky a domníval jsem se, že profesionální historikové sociologie zpracují vlastní příručku, která se těchto nedostatků vyvaruje. Protože se však moje naděje nesplnila a protože jsem chtěl studentům umožnit přípravu ke zkouškám, s přetiskem knihy jsem souhlasil“.² Autorova skromnost a sebekritičnost, jež je z těchto několika vět patrná, je jistě pozoruhodná a netýkala se jen této záležitosti.

2. *Práce z obecné sociologie*. Sem patří na prvním místě *Základní sociologické pojmy* (1963, 1965 a podstatně rozšířené vydání z roku 1970), které sehrály při vzdělávání sociologů v Polsku, ale i u nás a v některých dalších socialistických zemích významnou roli, a také *Otázky soudobé sociologie* (1965), jež originálním způsobem pomáhaly seznamovat širší veřejnost se složitými problémy života moderních společností i s cestami jejich řešení.

3. *Problematika sociální struktury obecně a výsledky jejích výzkumů v Polsku zvláště*. Pod Szczepańského vedením se v letech 1958–1964 realizoval velkorysý projekt nazvaný *Výzkum dělnické třídy a inteligence*, jehož výsledky byly publikovány v mnohasvazkovém díle, které ve své době znamenalo ohromný krok vpřed při obnově empirické sociologie v Polsku. Sám Szczepański na toto téma publikoval dvě práce, a to *Změny třídní struktury polské společnosti* (1965) a anglicky psanou a v USA vydanou *Polskou společnost* (1970). Vynikajícím příspěvkem i z hlediska hodnotících kritérií špičkové světové sociologie byly Szczepańského poznatky týkající se inteligence, publikované v jeho pracích z 50. a 60. let. Šlo o knihy *Inteligence a společnost* (1957), *Vzdělání a sociální pozice inteligence* (1959) a o anglicky psané *Intelektuály v současných společnostech* (Stanford 1961), a také o rozsáhlé stati *Inteligence a duševní pracovníci* (1959), *Struktura inteligence v Polsku* (1960), *Mytologizace intelektuálů* (1962) a *Funkce inteligence v současných společnostech* (1966). Tyto Szczepańského studie byly v uve-

² Szczepański, Jan 1967. *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 5.

dené době zvlášť cenné zejména ze dvou důvodů. Na jedné straně byly implicitní, ale někdy i explicitní polemikou s krajně zjednodušenými názory na inteligenci hlásanými oficiálními politiky a ideology zemí státního socialismu a prohlašujícími tuto kategorii za jakousi jednotnou, vnitřně funkčně a profesionálně nediferencovanou a ve srovnání s dělnictvem a rolnictvem méně významnou vrstvu, jejímž hlavním posláním je sloužit vedoucí síle společnosti, tj. dělnické třídě. Na druhé straně byly kritikou těch teorií, které v inteligenci, a zejména v té její složce nazývané intelektuály, spatřovaly sociálně nezakotvenou skupinu, která jediná je schopna díky svým mimořádným vlastnostem plnit vůdčí společenské funkce. Szczepańského snahy o „demytologizaci“ intelektuálů byly tehdy neobyčejně přínosné a některými svými rysy si uchovávají platnost dodnes.

Celoživotním zájmem Szczepańského byla i problematika polského rolnictva. Patrně to částečně souviselo i s jeho rolnickým původem, k němuž se hrdě hlásil, ale i s tím, že toto téma bylo vzhledem ke struktuře polské společnosti trvale naléhavé. Zde je třeba jmenovat především knihu *Rolníci a rolnická kultura v polské společnosti* (1988), vyrovnávající se s rozpadem tradičního rolnictva a tradiční vesnice pod vlivem industrializace. Jedním z jeho posledních příspěvků z této oblasti byla stať *Úvahy o budoucnosti vesnice a rolnictva* z roku 1998.

4. *Analýza industrializace v Polsku a jejích důsledků ve společenském životě.* Szczepański považoval industrializační procesy v Polsku v období let 1945–1970 za něco, co podstatným způsobem zasáhlo do všech oblastí polského společenského života a zásadně změnilo obraz polské společnosti ve srovnání s předválečnými poměry. Ze sociologického hlediska šlo o tematiku nesmírně závažnou, ale také zajímavou a vděčnou. Szczepański jí věnoval díla *Sociální aspekty industrializace v lidovém Polsku* (1967), *Podnik v procesu industrializace* (1968), ale zejména nejdůležitější, protože syntetizující práci *Změny polské společnosti v procesu industrializace* (1973), v níž zmíněný proces etapizuje a podrobně sleduje jeho vliv na charakter práce, vytváření vedoucích a administrativních kádrů, rodinný život, lokální společenství, mimopřemyslová odvětví, prostorovou a sociální mobilitu, hodnotové systémy a konečně na projevy sociální dezorganizace.

5. *Problematika vzdělávání obecně a vysokých škol zvláště.* Jde o oblast, které se Szczepański věnoval snad nejintenzivněji, což opět souviselo s tradicemi polské sociologie, reprezentovanými zejména F. Znanieckým a J. Chalasińským, s tím, že sám Szczepański s ní měl bohaté praktické zkušenosti, ale i s tím, že byl často zván jako expert k řešení naléhavých otázek školských reforem v Polsku, především v 70. letech. Sem patří takové jeho studie jako *Problémy a perspektivy vysokého školství v Polsku* (1969), *Reflexe o vzdělávání* (1973), *O učitelích a edukativní socialistické společnosti* (1975) a *Eseje o vysokém školství* (1976).

6. *Sociologické otázky spotřeby a jejího utváření.* Jimi se Szczepański hlouběji zabýval zvláště v souvislosti s prvky tzv. konzumní společnosti, které se začaly v Polsku vý-

razněji projevovat – ovšem často vzhledem k opakujícím se vlnám nedostatku některého spotřebního zboží v karikurní podobě – v 70.–80. letech. Této problematice si všimají knihy *Výzkumy spotřebních vzorů* (1977), *Úvahy o spotřebě a sociální politice* (1978) a *Spotřeba a rozvoj člověka* (1981).

7. *Metodologické otázky*. K nejvýznamnějším příspěvkům do této oblasti sociologické práce patří mj. Szczepańskiego rozsáhlé stati *Interpretace a chápání lidského chování* (1946), *Sociologie, ideologie a sociální technika* (1948), *Otázky metodologie sociálních výzkumů v některých Marxových a Engelsových pracích* (1952), *Humanismus a humanitní vědy* (1960), *Diskusní metodologické otázky současné polské sociologie* (1964), *Biografická metoda* (1967) a *Společné cíle sociologie a polská národní škola* (1968). O této části Szczepańskiego tvorby jsem podrobněji informoval již ve stati *Metodologické otázky v díle Jana Szczepańskiego* (*Sociologický časopis* 1973, 9 (2): 172–182).

8. *Filozoficko-sociologické úvahy o problematice člověka a jeho světa*. Szczepański nebyl jen vynikajícím sociologem zaměřeným na empirický výzkum řady oblastí společenského života a autorem zobecňujících teoretických syntéz, ale také myslitelem věnujícím se filozofickým otázkám lidské existence. Právě v této oblasti se projevoval nejen jako erudovaný vědec, ale i jako nesmírně moudrý člověk. Svědčí o tom čtyři práce, a to *Lidské záležitosti* (1978), *O individualitě* (1988), *Vize našeho života* (1995) a *Fantazie na téma času* (1999). Zejména první z nich, jejíž jednotlivé kapitoly jsou nadepsány utrpení, osamění a samota, obraz sebe sama, druhý člověk, lidstvo, hlad, sféra iracionality, představivost, víra, únava, lhostejnost, naděje a iluze, smrt, život a osud, pojednává, jak sám napsal, o těch otázkách, „s kterými se musí vyrovnat každý člověk, bez ohledu na dobu, úroveň vzdělání, názory, politickou orientaci, třídní příslušnost apod.“³ Szczepański zde ve svých pětadesáti letech jakoby bilancoval svůj dosavadní život, přičemž tato balance přesahuje jeho individuální osudy a má výrazně zobecňující povahu. Autor píše: „Je možné, že pro mnoho čtenářů vyznačujících se aktivistickým postojem k životu a společnosti jsou tyto eseje projevem útěku od jednání a jejich společenský smysl se může zdát z hlediska zmíněného postoje odsouzeníhodný. Mohu pouze odpovědět, že se zrodily z úvah po dlouhém životě stráveném přinejmenším ve čtyřech různých politických systémech, po práci v zemědělství během dlouhých let mládí (stále se domnívám, že pasení krav je dobrou přípravou k reflexivnímu životu), po několika letech práce v německých továrnách a po mnoha letech činnosti v nejrůznějších vedoucích a výkonných funkcích ve velmi diferencovaných vědeckých, společenských, politických i hospodářských institucích. Soudím, že každá praktická činnost musí z povahy věci skončit individuální porážkou jednatelce, neboť záležitosti, které započal a které řídil, ho začínají přerušovat, jdou dále řízené už jinými, ponechávající jej s pocitem individuální porážky, neboť věk, doba, nemoc, slabost, nedostatek dovedností či ještě další příčiny jej zbavily možnosti pokračovat. Proto mužný věk vždy musí být vystřídán věkem „subjektivní

³ Szczepański, Jan 1978. *Sprawy ludzkie*. Warszawa: Czytelnik, s. 5.

porážky' a je možné, že tyto eseje jsou pokusem překonat onu nutnost, jsou ukázkou, že přece i tehdy, když přestanu jednat ve vřavě agory, v tichu své samoty, kreslím znaky, které potřebují jen šum bambusů a které jsou věčné', abych opakoval moudrost a možná iluze čínského básníka, neboli že jsem schopen 'metajednání' ve sféře, v níž nemohu utržit individuální porážku.

V tom patrně spočívá základní převaha intelektuála nad všemi ostatními činiteli ve světě ekonomiky, politiky, techniky a organizace, neboť ti jsou v něm jen ozubeným kolečkem, někdy velmi důležitým, ale hodícím se pouze do jednoho mechanismu, a když se kolečko nebo mechanismus opotřebují, musí přijít 'věk porážky'. Spisovatel, filozof, člověk schopný reflexe a jejího vyjádření může přejít do sféry 'metajednání' a z vlastních zkušeností vyvodit závěry uchováající svůj význam mnohem déle než všechny organizace, skupiny i systémy vztahů, v nichž lidé působí".⁴

9. *Kulturně-politická publicistika*. Zhruba od druhé poloviny padesátých let se Szczepański soustavně věnoval publicistické činnosti, v níž se na stránkách nejčtenějších časopisů v Polsku vyslovoval k závažným otázkám polského společenského života i polské sociologie. I zde navazoval na bohaté tradice vytvořené jeho předchůdci. Téměř všichni významní polští sociologové minulosti spatřovali totiž v této aktivitě jednu z cest, jak uvádět výsledky své vědecké práce do praktického života a jak tento život ovlivňovat. Dobrý obraz Szczepańského publicistiky nám skýtají tyto její výbory i samostatné práce: *Úvahy o republice* (1971), *Úvahy o dnešní době* v díle *Proměny dnešní doby* (1971, 1973), *Polsko tváří v tvář budoucnosti* (1989), *Polské osudy* (1993) a *Reformy, revoluce, transformace* (1999).

O smyslu své publicistické činnosti Szczepański napsal: „I když si dobře uvědomuji, jaké rozdíly existují mezi cíli a úkoly vědy a publicistiky, mezi jejich jazykem a metodami, přesto jsem hodně své aktivity věnoval publicistice, využívaje jejích sugestivnějších metod k tomu, abych vyjádřil své zneklidnění a starosti, zrozené z badatelských úvah a z pocitu odpovědnosti vědce. Z pocitu odpovědnosti za záležitosti, jichž jsme účastníky, za společnost, kterou zkoumáme, i za národ, ke kterému patříme. Publicistika byla pro mne metodou činnosti, metodou vytyčování problémů, vyjadřování pochybností, povzbuzování reflexe a úvah o možných společenských důsledcích probíhajících procesů".⁵

Obdobně motivován byl zřejmě i Szczepańského vstup do politického života. V letech 1957–1960 a 1971–1974 byl poslancem Sejmu, tj. v období, kdy se v souvislosti se změnami ve vedení země zdálo, že polský socialismus bude po všech stránkách výrazně reformován. V letech 1977–1982 byl členem Státní rady a v letech 1982–1984 předsedou Sociálně-hospodářské rady Sejmu. Často působil také jako

⁴ Tamtéž, s. 7–8.

⁵ Szczepański, Jan 1971. *Odmiany czasu teraźniejszego*. Warszawa: Książka i Wiedza, s. 14.

uznávaný a respektovaný expert při řešení některých klíčových otázek společenského života, nejvýrazněji pak v letech 1971–1973 jako předseda komise expertů pro vypracování zprávy o stavu vzdělávání v Polsku.

Jsem přesvědčen, že žádnou z těchto funkcí nevykonával proto, aby jemu osobně zajistila společenský vzestup a aby posílila jeho vliv ve vědeckých kruzích. Přírozené autority požíval a vrcholných pozic ve vědě dosáhl již před svým vstupem do politiky. Bylo to právě naopak. Svými vědeckými kvalitami získal respekt společnosti i politiků a obě tyto skupiny očekávaly, zejména v krizových etapách polského vývoje druhé poloviny padesátých a konce šedesátých let, že jeho politická angažovanost může polskému národu přinést pozitivní výsledky.

Jak sám tuto svou činnost hodnotil, jak se díval na změny, jimiž Polsko prošlo v půlstoletém vývoji po druhé světové válce, a co nakonec považoval ze své všestranné činnosti za nejdůležitější, o tom nejlépe svědčí slova, která pronesl v úvodním referátu na 9. sjezdu polských sociologů v červnu 1994 v Lublině a která je snad možno považovat za jakousi jeho sociologickou závěť.

Prohlásil, že je patrně posledním žijícím účastníkem prvního sjezdu polských sociologů, jenž se konal roku 1931, a zároveň sociologem, který se ve svém dlouhém životě pokoušel vystupovat ve všech rolích, jež sociolog ve společnosti může hrát. „Domníval jsem se totiž, že vědoucí sociolog je povinen své vědění použít ku prospěchu svých bližních. Pěstoval jsem pracně empirickou sociologii, radil jsem politikům, psal jsem analytické zprávy, navrhoval reformy, vystupoval v parlamentě, předsedal různým výborům, varoval apod.“⁶

V souvislosti s úvahami o společenském systému lidového Polska a jeho základních nedostacích dospěl Szczepański k obecnějšímu zamyšlení nad příčinami sociálního zla. Vrátil se tak ke staré otázce, zda jimi jsou lidé, nebo instituce, a dospěl k tomuto závěru: „(...) soudím, že pochopení procesů probíhajících v devadesátých letech je třeba hledat v procesech a strukturách ustálených v Polské lidové republice. Pečlivě oddělující to, co toto období přineslo užitečného, od toho, co zničilo a pokazilo, musíme si také položit otázku, do jaké míry jsou za zlo, jež se projevilo v Polské lidové republice, odpovědné instituce socialistického státu a jaký je rozsah odpovědnosti Poláků? Chápeme-li záměrné zavádění a organizování socialistických institucí jako velký historický experiment, podrobující polský národ zkoušce, pak *experimentum crucis* jsou léta po zániku Polské lidové republiky a po rozpuštění Polské sjednocené dělnické strany. Tato léta totiž vrhají světlo na chování a jednání Poláků, nedeterminované již socialistickými institucemi ani těmi prvky systému, které vědomě či nevědomě Poláci uchovali. Odsuzujeme-li složky systému reálného socialismu, a tedy především instituce jako součásti zločinného systému, jak potom máme nazvat ty prvky kapitalistického systému, které podněcují občany ke krádežím, korupci a aférám, jakož i k sebevraždám a prostituci, které vyvolávají

⁶ Antoni Sułek, Józef Styk, Irena Machaj (ed.) 1995. *Ludzie i instytucje. Stawanie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, Lublin 27–30 VI 1994*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, tom I, s. 22.

bezdomovectví, nezaměstnanost a jiná sociální zla? Je možné tyto instituce nazvat zločinnými?⁷

Po výše zmíněném výčtu rolí, které jako sociolog během svého života plnil, prohlásil: „Nelituji tohoto bohatého života, ale dospěl jsem k závěru, že sociolog má být především učencem, badatelem tvořícím vědu, neboť v každé jiné funkci ho snadno nahradí zástupci jiných praktiků, ale při tvorbě vědeckých poznatků ho nezastoupí nikdo. Mezi všemi povoláními krásnými jako květiny je věda nádhernou růží. A když nám někdo cituje Słowackého a říká, že planou-li lesy, není čas na to litovat růže, odpovídám slovy současné básničky, která v básni *Litanie k růži* napsala:

*A platí pro všechny časy,
Ty růže jsou důležitější než planoucí lesy.”⁸*

Nakonec si dovolím malou osobní poznámku. Ze všech významných polských sociologů byly vedle Z. Baumana moje kontakty s prof. Szczepańským, zejména v druhé polovině 60. let a v 70. letech, nejužší a nejintenzivnější. Mnohému jsem se z jeho knih naučil a do značné míry mě inspiroval v mém odborném zaměření na problematiku sociologie inteligence i dějin sociologie. Každé osobní setkání s ním mne neobyčejně obohatilo. Od chvíle, kdy jsem se ještě jako student začal seznamovat s jeho publikacemi, i od prvního rozhovoru s ním byl pro mne – samozřejmě nedostižným – vzorem. Vážil jsem si zvláště toho, že to byl člověk mimořádně kultivovaný, tvůrčí, vzdělaný i na slovo vzatý odborník. Nejvíce jsem však obdivoval to, že přes vysoké postavení, které v polské i světové sociologii zaujímal, i přes úctu, které v polské veřejnosti požíval, neztratil nic z těch vlastností, kterých si na každé vynikající osobnosti ceníme nejvíce, protože nejsou zdaleka běžné a samozřejmé: prostotu, humor a pochopení pro problémy ostatních lidí.

Jan Sedláček

⁷ Tamtéž, s. 16–17.

⁸ Tamtéž, s. 22.